Szávai János

A követ minden követ követ

Gondolkodó nádszál – avagy ki alakítja a történelmet

1991 májusában érdekes meghívást kaptam, a párizsi Grand Loge szabadkőműves páholy invitált, vegyek részt a legközelebbi összejövetelükön. Pontosabban, az összejövetelnek az első részén, azon, amely nyitott vendégek számára is. Meghökkentő volt ez a hívás, hiszen a jobboldali magyar közbeszédben még akkor is az a vélemény dominált, hogy Trianon a szabadkőműves összefonódások műve.

Viszonylag keveset tudtam a szabadkőműves jelenségről. Volt fogalmam persze arról, hogy Franciaországban a III. köztársaság idején számos kulcspozíciót a kezükben tartottak, hogy egyes periódusokban a parlamenti képviselők, sőt, a miniszterek több mint egy harmada, olykor akár a fele szabadkőművesek közül került ki, hogy a humánus, jobbító törekvéseket hirdető társaság leginkább mint érdekszövetség, a hatalom megszerzésének és megtartásának a műhelyeként működött. 1987 szeptemberében részt vettem a Mikes Kelemen Körnek, a nyugat-európai magyar értelmiségieknek a hollandiai Eefdében megrendezett három napos konferenciáján, ahol Németh Sándor szociológus rendkívül érdekes előadást tartott Polgárosodás és szabadkőművesség címen. Szó esett előadásában Mozartról és a Varázsfuvoláról, arról, hogy a 19. század első felében még püspökök vagy akár bíborosok is lehettek páholytagok, hogy mit jelentenek a szabadkőművesek által használt szimbólumok.

Elmentem tehát a párizsi páholyba, egy eléggé kisméretű terembe a város 17. kerületében; fogadtak, bevezettek. A tagok a hagyományos öltözéket viselték. Felismertem két-három ismerős arcot, a filmes Pilissy Józsefet láttam meg elsőnek, azután az irodalmár Nyéki Lajost, az INALCO magyar tanszékének tanárát. Nyékivel baráti kapcsolatban voltam azóta, hogy első vendégtanárságom idején kedvesen és nagylelkűen támogatott megérkezésünk első napjaiban. Sosem említette, hogy páholytag. Gondolom, nem is tehette, hiszen a titkosság az egyik legfontosabb attributuma a szabadkőművességnek. Most ott állt mintás kötényesen és fura fejfedőben a többiek között, míg én ráléptem a szimbólumokkal gazdag szőnyegre, s áthaladtam a diadalívet utánzó bejárati boltív alatt. Ez volt a szertartás.

Üdvözöltek, leültettek, következett a nagymester beszéde. Általánosságok, az emberiség üdve, az emberiség jövője, nemes, veretes esz-

mék, vagy ha akarom, közhelyek. Fél óra vagy háromnegyed óra, aztán számomra vége, mehetek a dolgomra. Ha vártam valamit, csalódnom kellett, ha nem igazán vártam, akkor inkább groteszk, jelentéktelen, már-már nevetséges volt, amit láttam és hallottam. Paródia. Nyomát sem láttam azoknak a súlyos gesztusoknak, amelyek – sokak véleménye szerint – a történelmet formálják. Későn érkeztem? A huszadik század végére teljesen eljelentéktelenedett volna a szabadkőművesség?

Elolvastam néhány tanulmányt a szabadkőművesség kérdéséről. Az álláspontok végletesen megosztottak, vannak, akik a szabadkőművességet a haladás motorjának minősítik, mások kárhozatos, vagy akár diabolikus mozgalomnak látják és láttatják. Az egyik meglehetősen harcias írás, Alexandre Turpin munkája azt veti a mozgalom szemére, hogy manipulálja a társadalmat, hogy néhány tucat ember, a lakosság kevesebb mint egy százaléka szeretné meghatározni sok millió ember sorsát. A döntések, mondja, zárt körben születnek, olyan fórumokon, amelyek a többiek számára hozzáférhetetlenek. Az állam, amely a közösség akaratát és érdekeit volna hivatott kifejezni, eszerint egy kis csoport, egy titkos társaság foglya, ennek tagjai erőltetik rá felfogásukat, hogy céljaikat elérjék.

Érdekes elmélet, mely abból az alapképletből indul ki, amely szerint tehetetlenek és passzívak vagyunk, fontos kérdésekben mindig mások döntenek helyettünk. Valóban így volna? Szabadkőművesség helyett, folytatom a virtuális dialógust, bármi mást behelyettesíthetünk, a lényeg az, hogy ami történik, az mindig láthatatlanul, valahol a felszín alatt, vagy ahogyan Rilke mondja, a kulisszák mögött történik. A 19. század nagy gondolkodói, mint Karl Marx vagy Sigmund Freud – teszem hozzá – épp azáltal jelentősek, hogy elemzéseikkel feltárták mindazt, ami a látszat mögött van, az egyik a tőke természetét és tevékenységét, a másik a tudatalattit, az emberi psziché láthatatlan részét.

Visszatérve Alexandre Turpin tanulmányához, felfogása szerint a hatalom valahol, egy inkább csak sejthető szférában koncentrálódik, a mindenkori uralkodó osztály kezében, amely ezek szerint minden téren kénye-kedve szerint dönthet. Azelőtt az uralkodó, császár vagy király és közvetlen környezete, a felvilágosodás óta pedig egy követhetetlen hatalmi központ tartja kezében az irányítást. Idáig akár egyet és érthetünk ezzel az elemzéssel. Problematikussá inkább csak következményeiben válik. Az egyik ilyen következmény a teljes determinizmus dogmája, a másik, ami ebből a dogmából következik, a megadás, a teljes passzivitás hirdetése.

Kezdem az utóbbival. *A puszták népé*ben beszél arról Illyés Gyula, hogy az a réteg, amelyről írása szól, a puszták népe, vagyis a nagybirtokon zsellérkedők ezrei vagy akár tízezrei, úgy élték meg a magyar történelem nagy korszakát, 1848–49-et, hogy semmiben sem vettek részt, a történelem mintegy fölöttük zajlott, nem volt közük sem a függetlenségünkért küzdőkhez, sem azok ellenfeleihez. Egy másik idevágó irodalmi példa Temesi Ferenc nagyszabású regénye, amely már címében is – *Por* – pontosan kifejezi azoknak a filozófiáját, akik nem akarnak vagy nem tudnak részt venni a történelem formálásában, lenn élnek, a porban; ami zajlik, az nélkülük történik és fölöttük történik, nem érinti őket.

1992 októberében előadást tartottam a párizsi magyar egyesületek számára, a Katolikus Misszió helyiségében, a magyarországi helyzetről és Magyarország helyzetéről az új Európában. Bevezető beszédem után élénk eszmecsere alakult ki, belementünk a részletekbe, többen kiegészítő beszámolóval gazdagították a vitát, mások a folyamat felgyorsulásának vagy esetleges megtorpanásának az esélyeit latolgatták. Már a vitaest vége felé jártunk, amikor szót kért Ruzsik Vilmos atya, aki a misszió vezetője volt Molnár Ottó érkezése előtt, vagyis 1985-től 1991-ig. A mindig derűs, mosolygós kerek és piros pozsgás arcú Vilmost mindenki szerette. Kilenc gyermekes felvidéki parasztcsaládból jött, pappá szentelése után hamar misszióba küldték, Kolumbiában töltött hosszú éveket. Missziójához az is hozzá tartozott, hogy filozófiát tanítson a szeminaristáknak Bogotában. Mondhatunk mi akármit – ezzel kezdte -, latolgathatunk, de végül mégis mindig az történik, amit egy felsőbb akarat elhatároz. Meghökkentő volt, amit állított, de végül is azt mondta, amit hivatása szerint mondania kellett; más összefüggésbe helyezte, egy másik dimenzióba emelte a témát.

Ez volna a teljes determinizmus? A vallás is úgy vélekedne, mint azok, akik szerint nincs mit tennünk, mert a sorsunk már eleve eldöntetett? Vilmos atya rövid megjegyzése megállított, és átirányított ahhoz a kérdéskörhöz, amelynek sehogy sem tudunk a végére jutni, a szabad akarat problematikájához. A génjeink a legfontosabbak? vagy a nevelődésünk? a külső környezet? vagy mindaz, ami a bensőnkben végbemegy? A mindennapi teendők sokasága iszonyú sebességgel húzott magával reggeltől késő estig, de mégis olyan helyzetben voltam, hogy a legalapvetőbb kérdéseken újra és újra el kellett töprengenem.

Bizonyos, hogy történelmi fordulóponthoz értünk. A megáll az idő hosszú évei után valami mozgásba lendült, meglódult, olykor képlékennyé vált. De micsoda? A sors? a fátum? a földi lét? maga a történelem? Úgy láttam, hogy van beleszólásunk abba, hogy ez a mozgás

milyen irányt vesz, milyen tempóra kapcsol, megtorpan-e vagy száguld tovább. A kijelölt irányok – demokrácia és piacgazdaság – maguktól értetődőnek látszottak. Winston Churchill unos-untalan idézett bon mot-ja, mely szerint a demokrácia tökéletlen ugyan, de a lehetőségek közül messze a legjobb intézmény, kikezdhetetlen igazságként járta át hétköznapjainkat. S Montesquieu ragyogó elemzése, amely a római történelem példáin mutatta ki, mennyire fontos, hogy megfelelő intézményeket válasszunk, számomra bizonyító erővel hatott. Amíg a római köztársaság idején működött a demokrácia, a súlyok és ellensúlyok rendszere – fejtegeti Montesquieu – a birodalom virágzott, de az egyeduralom, vagyis a császárság bevezetésével hanyatlásnak indult, s csak idő kérdése volt, hogy mikor bukik meg véglegesen.

De mi lehet mind ebben az egyén szerepe? Jut-e bármelyikünknek annyi szabadság, hogy cselekedni, pontosabban, hatásosan cselekedni tudjon? Emlékeztem, milyen tömören válaszol erre a kérdésre Paul Ricoeur, amikor a szabadság határairól értekezik. Egyrészt bizony korlátozva vagyunk, determinálva, a fizika és a biológia könyörtelenül szorítja bele testünket az időbe, a romlás késleltethető, de megállíthatatlan. A tudatunk azonban, ha nem is független a romlandótól, a miénk. Szabadságunkban áll – így Ricoeur - beszélni, magunkról vallani, szabadságunkban áll cselekedni.

Az ember azonban gyenge, esendő. De csak az volna? Híres metaforájában Blaise Pascal gondolkozó nádszálnak mondja az embert, arra utalva, hogy egyszerre hajlítható, végzetesen gyenge, de ugyanakkor gondolkodása révén erőteles és hatalmas. Örök kettősség. „Mindene olyan óriás, mindene olyan parányi", ahogyan Pilinszky János mondja. De mikor óriás? és mikor parányi? S vajon tud-e élni hatalmával, amikor óriás? Képes irányítani, ha csak kevéssé is? Képes megállítani, amikor arra volna szükség? Azzal, hogy eleget tettem a felkérésnek, azzal, hogy vállaltam a követi szerepet, egyértelműen válaszoltam ezekre a kérdésekre: képes rá.

Egy másik híres metaforájában, amelyben Kleopátráról beszél, Blaise Pascal kimondja, bizony lehetséges, hogy az emberi gondolat, az emberi érzelmek erőteljesen beleszólnak a dolgok menetébe. *Kleopátra orra: ha rövidebb lett volna, a föld arca teljesen megváltozik,* írja a 162. gondolatban. Ugyanarról a történelmi korszakról van nála szó, amelyről Montesquieu is beszél, a római köztársaság végnapjairól. Kleopátra egyiptomi királynő szépsége és rendkívüli vonzereje ellenállhatatlan hatást tett a római birodalom nagyjaira, az egymással vetélkedő triumvirek Kleopátra szerelmére alapozva próbálták megragadni a

teljhatalmat, s megkapni a királyi címet. Caesar élettársává tette, később Antonius feleségül is vette Kleopátrát, mindkettőnek gyermekei születtek tőle. Ami ebben az időszakban a birodalom centrumában történt, nem történhetett meg Kleopátra nélkül. Valami módon mindannyian a rabjai voltak, Kleopátra fontosabb volt számukra, mint a birodalom. Így történhetett, hogy utóbb Octavianus szerezte meg a hatalmat, s lett belőle, Augustus néven, császár. Érdemes talán idéznem Plutarkhosz Kleopátráról adott portréját.

„A külseje önmagában véve nem volt igazán figyelemre méltó. Lényének kisugárzása tette ellenállhatatlanná. Megkapó személyisége elbűvölő beszédstílussal párosult. Intelligenciája és mondanivalója megbabonázta a hallgatóságát. Már az maga volt az öröm, ha a hangját hallotta valaki. Mintha egy többhúros hangszeren játszott volna, úgy váltogatta a nyelveket, melyeken beszélt. Ellenállhatatlan bájjal csevegett, egyedülálló jellemként ismerték, varázslatos és elragadó volt a kisugárzása, amikor új emberekkel találkozott. Kedvesen csengett a hangja, amikor beszélt. És ezzel nemcsak a férfiakat hódította meg. A nők istenítették, úgy öltöztek, úgy viselték a hajukat, ahogyan ő."

Pascal 162. gondolata a maga tömörségében így arra mutat rá, hogy a négy érintett római vezér, Pompeius, Caesar, Antonius és Octavianus nem a hagyományok szellemében, de nem is a politikai racionalizmus erőterében alakította ki a maga álláspontját, hanem egy olyan közegben, ahol az indulatok és az érzelmek dominálnak.

Nincs teljes determinizmus. Emlékszem, mennyire meghökkentett, 1956 decemberében apám barátjának, Szekeres Györgynek az a megjegyzése, amely szerint, ha október 23-án egész nap zuhog az eső, ami abban az évszakban nem is volna rendkívüli, akkor talán nem tör ki a forradalom. Igaza lett volna? Ennyit számítana a véletlen? Később, egyetemi tanulmányaim során tudtam meg, hogy ez a gondolat eredetileg Montesquieu-nél fogalmazódik meg, aki *A törvények szellemében* azt állítja, hogy az éghajlat nem csekély szerepet játszik a politikai rendszerek kialakulásában és alakulásában.

Bizonyosan. De ugyanakkor még mennyi minden más! Sorolhatjuk. Az országról, a nemzetről kialakult kép. A kulturális értékek, amelyeket a magyarság adott a világnak. A személyes kapcsolatok. Művészek. Tudósok. Bartók. Puskás. Erőfeszítéseink következményei. Bölcs politika. Rossz politika.

A sztoikus Epiktétosz szerint, ha valamin semmiképpen sem tudunk változtatni, ne dühöngjünk, ne keseredjünk el, ne rohanjunk fejjel a falnak, hanem nyugodjunk bele és próbálkozzunk mással. De

próbálkozzunk. Mert sohasem tudhatjuk, mondja Carl Gustav Jung, hogy nem éppen a mi gesztusunk volt-e az az apró, szinte észrevehetetlen lökés, amely kibillentette egyensúlyából a mozdíthatatlannak hitt monstrumot, hogy ezzel megkezdődhessék valami új.

Jean-Marie Le Pen és a szélsőbal

Francia barátaim figyelmeztettek, hogy ha Jean-Marie Le Pent meg akarnám hallgatni, híresen jó szónok egyébként, semmiképpen se üljek az első sorban. Mert amikor szónokol, mondták, az öblös hangú pártvezér szájából százával röpködnek a nyálfoszlányok, aki közel van, nem menekülhet a kéretlen zuhatag elől. Persze Le Pent semmiképpen sem óhajtottam meghallgatni, már csak a miniszterelnök tanácsa miatt sem; vedd föl, mondta nekem még Budapesten, minden párttal a kapcsolatot, kivéve a kommunistákat és a Nemzeti Frontot. Vagyis sem a szélsőbal, sem a szélsőjobb.

A francia választásokon a szélsőséges szavazók aránya majd mindig elérte a 25–30 %-ot. A választási rendszer azonban úgy működött (és működik még ma is), hogy a második fordulóban a proteszt pártok képtelenek a szükséges többséget elérni, amennyiben nem találnak szövetségesre. A kommunisták hellyel-közzel találtak, s így képviselethez is jutottak, a szélsőjobbot azonban minden párt elutasította, ezért sokáig teljességgel parlamenti képviselet nélkül maradtak. De egyébként is, Le Pen pártja a nyolcvanas évek elején legfeljebb 2–3 %-ot jelentett. Ekkor történt, 1983-ban, hogy Le Pen felszólította Mitterrand elnököt, adjon érvényt a demokratikus jogoknak, tegye lehetővé, hogy ő maga és pártja hangját hallathassa az állami televízióban. Mitterrand azonnal eleget is tett a kérésnek.

Ugyanis nem volt ellenére a szélsőjobb bizonyos fokú erősödése. Le Pen propagandája két témára épült, egyrészt a bevándorlás kérdésére, másrészt a világháború után dominánssá vált antifasizmus felfogás kérdésessé tételére. Pártjának jelképévé Jeanne d'Arc-ot, az orléans-i szűzet tette, aki egyszerű parasztlányból vált a hódító angolokkal szembeszálló mozgalom vezetőjévé, s akinek sikerült is a királyi hadsereg élén 1430-ban kiűznie a hódítókat. Mitterrand 1983-ban feltehetőleg abban bízott, hogy a nemzeti identitást hirdető, a nem-franciák eltávolítását követelő Le Pen a jobbközéptől hódít majd el szavazókat, lehetővé téve így a baloldal választási győzelmét, de annyira azért nem erősödik meg, hogy veszélyeztesse a demokrácia egyensúlyát. Ez a számítása a nyolcvanas években be is vált. 1986-ban a jobbközép pártok többséget szereztek a

nemzetgyűlési választásokon, de aztán két évvel később, amikor elnökválasztásra került sor, sikerült megfordítania a széljárást, s ismét a baloldal jutott kormányra.

Időközben azonban a Szovjetunió válsága, Gorbacsov hatalomra jutása, majd a Szovjetunió szétesése teljesen átrendezte az erővonalakat. Ahogy gyengült a Szovjetunió, úgy gyengült folyamatosan és megállíthatatlanul az egykor 25 %-os választási eredményre képes Francia Kommunista Párt. És ami sokakat meglepett: ahogy a kommunisták gyengültek, úgy erősödött Jean-Marie Le Pen Nemzeti Frontja. A 2002-es elnökválasztáson már jóval húsz százalék fölé került, s ami még meglepőbb, bejutott a második fordulóba, kiütve a baloldal jelöltjét, a szocialista Lionel Jospint.

Le Pen azonban nem volt szalonképes. Szélsőséges nézetei miatt egyetlen párt sem volt hajlandó együttműködni vele, vagyis a Nemzeti Front tulajdonképpen karanténban maradt. Ami azt is jelenti, hogy hiába értek el viszonylag jó eredményt jelöltjei az első fordulóban, a másodikban már nem volt semmi esélyük. A két nagy ellenfél, a baloldal és a jobbközép ilyenkor összefogott. Az említett 2002-es elnökválasztáson például Jacques Chirac így 80 %-kal lett elnök Jean-Marie Le Pen ellenében.

A szélsőségek kérdése joggal foglalkoztatta Antall Józsefet. 1990 októberében rendkívül jó hangulatú tárgyalást folytatott Michel Rocard kormányfővel. Utána, amikor beültünk a kocsiba, szokása szerint értékelni kezdte megbeszélését. A jobbközép és a balközép közelebb áll egymáshoz, mint a jobbközép a szélsőjobbhoz, Rocard-ék pedig a szélsőbalhoz, fejtegette. Azután hozzátette: előbb-utóbb ki fog világlani, hogy a két szélsőség pedig egymáshoz áll közel. Akkoriban kezdett feszültté válni Antallnak a Csurka Istvánnal való viszonya. Megjelent ugyanis a Magyar Fórumban Csurka hamar hírhedtté vált hosszú cikke, amelyben elsősorban a zsidóságot tette felelőssé azokért a nehézségekért, amellyel a kormányra került MDF találkozott. Az elején úgy látszott, hogy Antall nem akar szakítást, de az események másként alakultak, egy évvel később Csurka kilépett a Fórumból, s megalapította saját pártját, a MIÉP-et.

Csurka írása egy ideig nem váltott ki különösebb reakciókat. De azután megszólalt az ügyben Fejtő Ferenc, s ő, de talán mások is riasztották a European Jewish Congress elnökét, Serge Cwejgenbaumot. Október végén Cwejgenbaum fel is keresett engem a követségen, az ügy sürgős tisztázását kérte. Főként azért háborgott, mert a Csurka dolgozat – amint kifejtette – egyenlőségi jelet tesz a kommunisták és a zsidók közé, s a kommunisták bűneit emlegetve Csurka az egész zsidóságot teszi felelőssé azért, ami a kommunista országokban 1945 és 1990 közt történt.

Holott, folytatta gondolatmenetét Cwejgenbaum, aki kommunista lett, az éppenséggel elárulta a maga zsidóságát.

Írtam Csurkának, aki rögtön hajlandónak mutatkozott tisztázni az ügyet Cweigenbaummal. Küldött, a követségen keresztül, egy hosszú levelet, amelyben kifejti, hogy neki csak a kommunistákkal van baja, s a zsidókkal csak akkor, ha kommunista az illető. Továbbá, hogy számos zsidó tartozik a legbelső baráti körébe.

Tudtam magam is, hogy Réz Pál állandó kártyapartnere Csurkának, hogy néhány évvel korábban együtt látogattak Párizsba, s együtt veszítették el a lóversenyen, már a második vagy harmadik napon, azt a kevés devizát, amit a turistaútra kelő magyarok kaphattak akkoriban. A Franciaországba férjhez ment Tóth Judit költőnőtől kértek és kaptak segítséget.

Cwejgenbaum a levél olvasatán megenyhült, a párizsi magyar egyesületek pedig, amelyek évtizedek óta minden júniusban megemlékeztek a gyászos trianoni békéről, ünnepségük fő szónokának kérték föl Csurka Istvánt. Csurka tehát június elején megjelent Párizsban. Az u.n. futárszobák egyikében adtunk neki szállást. Két első emeleti szobáról van szó, a nagykövetség melléképületében. Kapuja a belső térről, a square-ról nyílik, az emeleten pedig egy keskeny ajtón keresztül át lehet bejutni a főépületbe. Ez az ajtó lett az akkoriban erősen pocakos Csurka veszte. Egyik este kinyitotta, át akart jönni a követségre, de nem jutott át, beszorult az ajtónyílásba. Úgy kellett két embernek onnan kiszabadítania.

A Trianon megemlékezés sem sikerült úgy, ahogyan remélte. A Katolikus Misszió termében tartották az ünnepséget. Nem voltam éppen Párizsban, nem tudtam részt venni a ceremónián, így csak annyit tudok, amennyit maga Csurka, s később a megemlékezés szervezői, Szén József és Breznai Péter nekem elmondtak. Azt történt ugyanis, hogy a Szabadságharcos Szövetségbe, az MHK-ba és a Vitézi Rendbe tömörült erősen jobboldali párizsi magyarok nem tartották eléggé radikálisnak Csurka István beszédét, s ezt heves szemrehányások formájában el is mondták neki.

Ide most egy közmondás kívánkozik, vagy valami szólás; minél ostobább, annál jobb. A Kinek a pap, kinek a papné! például. Vagy: Ahány ház, annyi szokás. És a Fogadd be a tótot, kiver a házadból. Sapienti sat! Tehát: Addig jár a korsó a kútra, míg eltörik. Helyesebben: míg el nem törik.